

Б.Тошев,Юристар малакасини ошириш маркази
кафедраси мудири ю.ф.д., профессор**Ж.Мухаммадиев,**Ўзбекистон Миллий университети
кафедраси мудири, доцент**МАХФИЙ АХБОРОТНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ
ҲУҚУҚИЙ РЕЖИМЛАРИ**

Аннотация: ушбу мақолада махфий ахборот тушунчаси, турлари ва ахборот хавфсизлигини ҳуқуқий таъминлашда миллий норматив-ҳуқуқий базани ривожлантириш ва такомиллаштириш билан боғлиқ масалалар кўрилади.

Калит сўзлар: сир, махфийлаштирилган, махфий, мутлақо махфий.

Аннотация: в данной статье рассматриваются понятие, типы секретной информации, проблемы развития и совершенствования отечественной нормативной базы в области правового обеспечения информационной безопасности.

Ключевые слова: тайна, конфиденциальный, секретный, совершенно секретный.

Abstract: in this article, the concept, types of classified information and problems of development and improvement of the domestic regulatory framework in the field of legal support for information security are considered.

Keywords: secret, confidential, top secret.

“Махфий” сўзи (арабча – яширин, беркитилган) ҳозирги замон ўзбек тилида “ўзгага, бегонага билдирилмайдиган, бошқалардан сир тутиладиган; хуфий, яширин”, деган маънони англатади. “Сир” сўзи ҳам араб тилидан кириб келган бўлиб, ўзгалардан махфий тутилган ёки ўзгаларга номаълум бўлган бирор иш, гап, нарсани англатади. Шундай қилиб, “махфий ахборот”, “сир” сўзлари бир хил маънони англатади, деган хулосага келиш мумкин.

Бироқ сир тушунчаси ҳуқуқда махфий ахборот тушунчаси билан мос келмайди, чунки сир ахборот ҳуқуқий режимини ҳам англатади. “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасига мувофиқ, махфий ахборот [1] – фойдаланилиши қонун ҳужжатларига мувофиқ чеклаб қўйиладиган ҳужжатлаштирилган ахборот.

Ҳозирги вақтда махфий ахборот турларининг аниқ ва ягона таснифи мавжуд эмас. Масалан, А.И.Алексенцев ахборотни сирларнинг турларига кўра таснифлайди ва натижада қуйидагиларни фарқлайди:

ахборот *мулкдорлари* (айрим турлар бўйича улар қисман мос келиши мумкин);

ушбу турдаги сирни ташкил этувчи ахборот мавжуд бўлиши мумкин бўлган *фаолият соҳалари*;

сирларнинг ушбу турини *сақлаш юклатилган субъект* (сирларнинг айрим турлари бўйича бу ерда ҳам мос келиш кузатилаши мумкин) [2].

А.А.Фатъанов муҳофаза қилиниши лозим бўлган ахборотни уч белги – унинг тегишлилиги, махфийлик даражаси ва мазмунига кўра таснифлайди [3].

Тегинлилик белгисига кўра муҳофаза этиладиган ахборотнинг эгалари қуйидагилар бўлиши мумкин: давлат ҳокимияти органлари ва уларнинг тузилмалари (давлат сирлари, хизмат сири, муайян ҳолларда

тижорат ва банк сири); юридик шахслар (тижорат, банк, хизмат, адвокатлик, шифокор, аудиторлик сири ва ш.к.); фуқаролар (жисмоний шахслар) – шахсий ва оилавий сирлар, нотариал, адвокатлик, шифокор сирларига нисбатан.

Махфийлик даражасига кўра ҳозирги вақтда фақат давлат сирларига мансуб ахборотни таснифлаш мумкин. “Давлат сирларини сақлаш тўғрисида”ги Қонуннинг 1-моддасига мувофиқ давлат сирларига мансуб маълумотларнинг уч махфийлик даражаси ва ушбу даражалар билан мос келадиган махфийлик грифлари белгиланади: “алоҳида аҳамиятли”, “махфий” ва “мутлақо махфий” [4]. Шу нарсга диққатга сазоворки, АҚШда ва НАТО мамлакатларининг айримларида махфийлик грифлари мамлакатимиз қонунчилигида белгиланган грифлар билан ўхшаш: “махфийлаштирилган” (*confidential*), “махфий” (*secret*), “мутлақо махфий” (*top secret*). Сирларнинг қолган турлари учун таснифлашнинг мазкур асоси ҳали ишлаб чиқилмаган.

Давлат сири тушунчасига Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида қуйидаги таъриф берилган: “Давлат сири – ошкор этилиши республика ҳарбий иқтисодий салоҳиятининг сифат ҳолатига салбий таъсир этиши ёки Ўзбекистон Республикасининг мудофаа қобиляти, давлат хавфсизлиги, иқтисодий ва сиёсий манфаатлари учун бошқа оғир оқибатлар келтириб чиқариши мумкин бўлган маълумотлар”.

Муҳофаза этиладиган ахборот ўз *мазмунига* кўра сиёсий, иқтисодий, тижорат, ҳарбий, илмий, технологик, шахсий бўлиши мумкин.

Шуни қайд этиш лозимки, юқорида баён этилган таснифлар узил-кесил эмас ва уларни ишлаб чиқиш талаб этилади. Махфий ахборот турларининг аниқ таснифи мавжуд эмаслиги, уларнинг ҳуқуқий режимлари ишлаб чиқилмаганлиги қонун ҳужжатларида кўп сонли зиддиятлар ва бўшлиқларни келтириб чиқаради. Уларнинг энг муҳимларига тўхталиб ўтамиз.

Муайян муаммолар *тижорат сири* билан боғлиқ. У ўртасида муайян номутаносибликларни аниқлаш мумкин бўлган турли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинади. Масалан, ҳуқуқий тартибга солиш 1991 йилги ССР Иттифоқи ва республикалар фуқаролик қонунчилиги асосларининг 151-моддасига асосланадиган ишлаб чиқариш сирлари (“ноу-хау”) ўз таърифи ва белгиларига кўра тижорат ва хизмат сири (ЎЗР ФКнинг 98-моддаси) билан тўла мос келади. Шу сабабли ишлаб чиқариш сирлари тижорат сири мақомини бериш мумкин бўлган маълумотларнинг айниқса кенг тарқалган тоифаларидан бири ҳисобланади деган нуқтаи назар унча тўғри эмас, чунки мазкур тушунчаларга ишлаб чиқариш сирлари ва тижорат сири мос келади. Шунга ўхшаш номутаносибликларга бошқа қонун ҳужжатларида ҳам дуч келиш мумкин. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг солиқ сири режимини тартибга солувчи 76-моддасида ишлаб чиқариш ва тижорат сири тушунчалари фарқланади, бунда ишлаб чиқариш сири тушунчасининг мазмуни ёритилмайди. Бизнингча, бу тўғри эмас.

Ҳарбий сир тушунчасини таърифлаш борасида ҳам муаммолар мавжуд. Мазкур тушунча бир қатор қонун ҳужжатларида қўлланилган. Чунинчи, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида унга шундай таъриф берилган: “Ҳарбий сир – ошкор қилиниши Ўзбекистон

Республикаси мудофаа қобилияти, давлат хавфсизлиги ва Қуролли Кучлари учун оғир оқибатлар келтириб чиқариши мумкин бўлган ҳарбий йўсиндаги маълумотлар”.

Айрим ҳарбий ҳуқуқ мутахассислари фикрига кўра ҳозирги вақтда ҳарбий сирлар йўқ, балки фақат давлат сирлари мавжуд. Бошқалар эса ҳарбий сир Қуролли Кучларнинг хизмат сири ҳисобланади деган фикрни илгари суради.

“Хизмат доирасида фойдаланиш учун” тамғаси босилган маълумотларнинг ҳуқуқий режими ва аҳамияти қандайлиги ҳам тушунарсиз. Шундай қилиб, ҳозирги вақтда хизмат сирининг ҳуқуқий режими шаклланмаган. Айрим олимлар фикрига кўра, хизмат сирини ташкил этувчи ахборотнинг асосий белгиси унинг бошқарув хусусиятига эга эканлиги бўлиши лозим [2], аммо бу ҳолда ҳозирги вақтда хизмат сирига киритилган маълумотларнинг бутун бир ғуруҳи касб сирини ташкил этиши лозим.

Ҳозирги вақтда касб сирини касбий фаолият билан боғлиқ бўлган, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига мувофиқ эркин фойдаланилиши чеклаб қўйилган маълумотлар ташкил этади (шифокор, нотариал, адвокатлик сири, ёзишмалар, телефон сўзлашувлари, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарлар сири ва ҳ.к.). Бизнинг фикримизча, касб сирига банк сири, солиқ сири, суғурта сири, фарзандликка олиш сири, сайловда овоз бериш сири, дастлабки тергов сири ҳам киритилиши лозим. Касб сирининг асосий белгиси шундан иборатки, у бошқа турдаги сирларни, асосан тижорат сири, шахсий ва оилавий сирларни муҳофаза қилишга қаратилади.

Махфий ахборотнинг яна бир хусусияти мавжуд – бу айти бир маълумотларни айти бир давр муддатида уларнинг мазмунини ўзгартирмасдан турли ҳуқуқий режимлар нуқтаи назаридан муҳофаза қилиш мумкинлиги (“трансрежимлик”). Масалан, шахсга табиий ёрдам кўрсатиш пайтида маълум бўлган унинг шахсий ҳаёти тўғрисидаги маълумотлар шифокор томонидан шифокор сири режимида муҳофаза қилинади. Айти шу ахборотни давлат ҳокимияти органлари (ўзларига юклатилган вазифаларни бажариш доирасида) олган ҳолда мазкур ахборот улар томонидан хизмат сири режимида муҳофаза этилиши лозим ва ҳ.к. Аммо муайян махфий ахборот давлат сирларига мансуб деб топишган ҳолда, уни муҳофаза қилиш фақат давлат сирлари режимида амалга оширилади.

Ҳозирги вақтда давлат сирларини сақлаш ҳуқуқий режими бир қатор норматив ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинади. “Давлат сирларини сақлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 1-моддасига мувофиқ, давлат томонидан қўриқланадиган ва махсус рўйхатлар билан чегаралаб қўйиладиган алоҳида аҳамиятли, мутлақо махфий ва махфий ҳарбий, сиёсий, иқтисодий, илмий-техникавий ва ўзга хил маълумотлар Ўзбекистон Республикасининг давлат сирлари ҳисобланади.

Илмий адабиётларда давлат сирлари тушунчасининг турли таърифлари таклиф қилинган. Масалан, А.И.Алексенцев “давлат сири” атамасининг мазмуни қуйидагича янграши лозим, деб ҳисоблайди: “Давлат сири – давлатнинг ҳарбий, ташқи сиёсий, иқтисодий, разведка, контрразведка ва тезкор-қидирув фаолияти соҳасида қонун билан белгиланадиган ва давлат томонидан муҳофаза этиладиган, эркин

фойдаланилиши давлат хавфсизлиги манфаатларида чеклаб қўйиладиган ахборотни ўз ичига олувчи сир тури” [2].

1948 йил 10 декабрда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 19-моддасида қуйидаги қоида мустаҳкамланган: “Ҳар бир инсон эътиқод эркинлиги ва уни эркин ифода қилиш ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ ҳеч бир тўсиқсиз ўз эътиқодига амал қилиш эркинлигини ҳамда ахборот ва ғояларни ҳар қандай восита билан, давлат чегараларидан қатъи назар, излаш, олиш ва тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади” [5].

1997 йил 26 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Қонунида давлат сири бўлган маълумотларни ёки қонун билан махсус қўриқланадиган бошқа сирни ошкор қилиш учун оммавий ахборот воситаларидан фойдаланишга йўл қўйилмаслиги тўғрисидаги қоида (6-модда) ўз аксини топди.

1993 йил 7 майда давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, мулк шаклидан қатъи назар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва бирлашмалар, Ўзбекистон Республикасининг ҳарбий тузилмалари ва фуқароларининг республика ҳудудидаги ҳамда унинг ташқарисидаги фаолиятининг барча турларида давлат сирларини сақлашнинг ҳуқуқий асосларини белгилаб берадиган “Давлат сирларини сақлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилиниши билан давлат томонидан муҳофаза этиладиган маълумотлар тизимини ривожлантириш жараёнида янги босқич бошланди. Давлатимиз тарихида биринчи марта давлат хавфсизлигини таъминлаш зарурати билан боғлиқ ахборот айирбошлашни чеклаш масалалари очиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжат билан тартибга солина бошлади.

Шундай қилиб, ҳозирги вақтда мамлакатимизда махфий ахборотларни муҳофаза қилиш (давлат сирларини сақлаш)нинг ҳуқуқий асоси Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Давлат сирларини сақлаш тўғрисида”ги Қонун ва унга мувофиқ равишда чиқариладиган Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатларидан иборат.

Бугунги кунда давлат сирларини сақлашнинг асосий ҳуқуқий принциплари қуйидагилардир.

Қонунийлик принципи. Ҳуқуқий давлатда ҳар қандай давлат идоралари ва ташкилотлар, барча мансабдор шахслар фаолияти амалдаги қонунлар доирасида амалга оширилиши лозим.

Давлат сирларини сақлаш соҳасида қонунийлик принципи, энг аввало шунда ифодаланадики, давлатда ижтимоий муносабатларнинг мазкур муҳим соҳасини норматив-ҳуқуқий тартибга солиш талаб этилади. Ахборотни муҳофаза қилиш соҳасидаги турли субъектларнинг ҳуқуқлари қонун йўли билан белгиланиши ва уни муҳофаза қилиш қоидалари мустаҳкамланиши; давлат сирлари тушунчасига таъриф берилиши; муҳофаза этиладиган ахборотга ноқонуний суиқасд қилганлик, уни ошкор этганлик учун жиноий, маъмурий, моддий, маънавий жавобгарлик белгиланиши лозим.

Айти вақтда, корхоналар ва муассасаларнинг мансабдор шахсларига ва хизмат ёки иш бўйича сирлар ишониб топшириладиган бошқа ходимларига амалдаги қонунлар ва қонун ости ҳужжатларига мувофиқ уларга ўзига ишониб топширилган махфий ахборотни муҳофаза қилишни самарали амалга

ошириш имконини берадиган ҳуқуқлар берилиши ва уларга бажарилиши ахборотнинг сақланишини таъминлайдиган тегишли режимга риоя этиш мажбуриятлари юкланиши лозим.

Махфийликнинг бир хиллиги принципи халқаро муносабатларда ўзаро ишончни мустаҳкамлашга кўмаклашади, турли мамлакатларда шаклланган режимга оид чеклашларда мавжуд номутаносибликни бартараф этишга ёрдам беради. Ахборотни бошқа томондан яширишга ортиқча зўр бериш доим шубҳа уйғотади, чунки бундай ҳаракатлар одатда бир томоннинг бошқа томонга нисбатан ёмон ниятлари билан боғланади.

Мулқдорлик ва иқтисодий мақсадга мувофиқлик принципи. Сўнгги йилларда жамиятимизда юз берган оламшумул ўзгаришлар иқтисодий ислоҳот замирида ётувчи мулккий муносабатларни ҳам четлаб ўтгани йўқ. Мазкур муносабатлар соҳасини, мулкдорлик муносабатларини тартибга солишчи бир қатор қонунлар қабул қилинди, шу жумладан интеллектуал мулкка, ахборотга эгалик қилиш ва уни тасарруф этишга, ахборотни муҳофаза қилишга бўлган ҳуқуқларни тартибга солиш амалга оширилди.

Бу ахборот интеллектуал мулк объектларининг мулкдорларига уларни турли ҳуқуқий механизмлар, шу жумладан патентлар, муаллифлик ҳуқуқи нормалари ёрдамида муҳофаза қилиш чораларини кўриш ҳуқуқини беради.

Махфийлик истёъмол хоссаси сифатида баҳоланиши ва унинг қиймати ишлаб чиқарилаётган маҳсулот нархига киритилиши лозим. Ахборот эгаси махфийлик режимини таъминлайдиган тадбирларни айти шу қиймат ҳисобидан амалга оширади. Махфийлик иқтисодий категорияга, бозор иқтисодиёти шароитларида унга риоя этиш эса сирларнинг эгалари ишига айланиши, улар махфийлик даражаси ва унинг амал қилиш муддатини олинган ёки бой берилган фойдадан келиб чиқиб ўзлари баҳолалари лозим. Давлат сирларини муҳофаза қилиш соҳасида ахборотни муҳофаза қилиш муаммоларини ечишга бошқа (сиёсий, ҳарбий ва ҳ.к.) омиллар ҳам таъсир кўрсатади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни. 12.12.2002й. № 439-II.
2. Алексенцев А.И. О классификации конфиденциальной информации по видам тайны // Безопасность информационных технологий. - 1999. - №3. - Б. 65-71.
3. Фатьянов А.А. Концептуальные основы обеспечения безопасности на современном этапе // Безопасность информационных технологий. - 1999. - №1. - Б. 26-40.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат сирларини сақлаш тўғрисида”ги Қонуни 07.05.1993й. - № 848-XII.
5. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. 1948 йил 10 декабрь. Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар: тўплам // Ўзбекча нашрининг масъул муҳаррири А.Х.Саидов. – Т.: Адолат, 2004. – Б. 34.

Т.Мадумаров,
ТДЮУ мустақил изланувчиси

МИКРОКРЕДИТ ТАШКИЛОТЛАРИ ТОМОНИДАН КЎРСАТИЛАДИГАН МИКРОМОЛИЯВИЙ ХИЗМАТЛАР КЎРСАТИШ УЧУН МАБЛАҒЛАРНИНГ МАНБАЛАРИ КЕНГАЙТИРИШ МУАММОЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада микрокредит ташкилотлари томонидан кўрсатиладиган микромолиявий хизматлар, микромолиявий хизматларни молиялаштириш, микромолиявий хизматларнинг турлари, микрокредит ташкилотлари, микромолиявий хизматлар кўрсатиш учун инвесторлар, шунингдек чет эллик инвесторлар билан инвестиция шартномаларини тузиш йўли билан маблағларни жалб этишга доир масалалар ёритилган.

Калит сўзлар: банк, нобанк, микрокредит, микромолиявий хизмат, инвестор, халқаро молия институтлари, микроқарз, микролизинг, фоиз, валюта ва кредит-молия муносабатлари, давлатнинг мақсадли жамғармаларининг маблағлари.

Аннотация: в данной статье изучены микрофинансовые услуги, предоставляемые микрокредитными организациями, микро-финансовые услуги, виды микрофинансовых услуг, микрокредитные организации, микрофинансовые услуги, предоставляемые инвесторам, а также иностранными инвесторами, привлечение средств путем заключения инвестиционных договоров.

Ключевые слова: банк, не-банк, микрокредит, микрофинансовые услуги, инвестор, международные финансовые институты, микродолг, микролизинг, процент, валюта и кредитно-финансовые отношения, государственные целевые фонды

Annotation: in this article is studied microfinance services provided by micro-credit institutions, micro-financial services, the types of microfinance services, micro-credit institutions, microfinance services provided to investors, as well as foreign investors, raising funds through the conclusion of investment contracts.

Key words: bank, non-bank micro-credit, micro-finance services, investors, international financial institutions, mikrodebt, micro-leasing, percent, currency and credit-financial relations, state funds

Микрокредит ташкилотлари томонидан кўрсатиладиган микромолиявий хизматлар муайян манбалар асосида амалга оширилади. Кўп ҳолларда бу манбалар муассисларнинг ўз маблағлари ҳисобланса, бир қатор хорижий мамлакатларда эса мижозлардан жалб этилган маблағлар ҳисобидан хизматларни молиялаштириш амалга оширилади. Бу ҳолат айниқса, банклар томонидан микромолиявий хизматларни кўрсатиш аниқроқ намоён бўлади.

Айни ушбу масаланинг аҳамияти ва долзарблигига юртбошимиз Ш.Мирзиёев мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак” номли маърузасида қуйидаги фикр-мулоҳазани билдириб